FORRAI JUDIT:
A MAGYAR FOGTUDOMÁNY KEZDETE

A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai.

Magyarország a XVIII. században

A 18. századi gazdasági és kulturális fejlődés epicentrumát Anglia, Franciaország és Hollandia alkotta. A keleti „peremzóna”[1] fejlődése – beleértve Magyarországot – gazdaságilag, politikailag és kulturálisan időben eltolódott az oszmán birodalom európai hódítása miatt (1541–1686). A Habsburg birodalom, mely Európa legfiatalabb birodalma volt, 1683-ban verte vissza Bécsben a török hódítókat, majd három évvel később Budát foglalták vissza a török hadseregtől. Magyarországon a 150 évig tartó török uralom elválasztotta az országot az akkori nyugati fejlődéstől. A török kivonulást követő új állami szervezet felépítése, a magyar feudális rend megszilárdulását jelentette.

Az 1784-es népszámlálás szerint a Habsburg Monarchia demográfiai helyzete úgy alakult, hogy míg a Habsburg Monarchia össznépessége 23 millió fő volt, addig a magyar korona országaiban (Magyarország, Erdély, Horvátország és a határőrvidék) 9,3 millió főt számláltak, ez a 43,4%-a birodalomnak. A népesség nem egyenletesen oszlott el Magyarország területen. Az északi bányavidék és az ország nyugati része sűrűbben lakott volt, e terület nem került török uralom alá, szorosabban kapcsolódott a nyugati gazdasághoz, kereskedelemhez, s így sokkal fejlettebb szintet ért el, mint az ország keleti része. A magasabb kulturális fejlettség tette lehetővé Nagyszombaton az egyetem alapítását (1635) és ezen belül az első hazai orvosi fakultás létrehívását (1769).

Magyarország mezőgazdaságát általánosan elmaradt feudális jellegű agrártechnika jellemezte. A 18. század első felében a dunántúli területeken sikerült áttérni extenzív majorsági gazdálkodásra, a termékeket pedig az örökös tartományokban értékesíteni. A gazdaság élénkítése céljából Mária Terézia bizonyos növényeket termesztésekor mentesítést adott a kilenced és a tized megfizetése alól (1774).[2]

A kereskedelem az európai piacok átrendeződése miatt növekedett, csúcsát a napóleoni háborúk alatt érte el. A franciák által lezárt tengeri kereskedelem helyett a gabonaszállítást keletről szárazföldi út váltotta fel.[3] Abban az időben úgy köszöntették egymást a gazdák: „*Adjon az Isten kevés esőt és csendes háborút*”. A gabonaszállításhoz szükséges szárazföldi közlekedésre azonban Magyarország nem volt felkészülve. Utak hiánya, vadvizek akadályozták a kereskedelmet. Ezért II. József korszerűsítette az úthálózatot, de a folyók szabályozása, a csatornák építése csak tervezési szinten maradt. Az ipari forradalom hatása lassan ért el Magyarországra. A gabonatermelésre szakosodott magyar nemesség, a céhes

[1] Kosáry D.: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Bp., Háttér Kiadó, 1990. pp. 5–17.
[2] Mária Terézia időszakáról lásd részletesen: Marczali H.: *Maria Therezia. 1717–1780.* Bp., MTT, 1891. 322 p.
[3] Acsády I.: *A magyar birodalom története a kútfők alapján a művelt közönség számára*. 2. köt. Bp., Athenaeum, 1904. p. 601.

viszonyok között megrekedt városok éppúgy érdekeltek voltak a „Magyarország Ausztria éléskamrája” szerep fenntartásában, mint az ausztriai ipari és pénzügyi körök,[4] így a fejlődést semmi sem segítette ahhoz, hogy látványos változás jöjjön létre.

A porosz-osztrák háború következtében a sziléziai ipar-és bányavidék elveszett, így az ipar fejlesztése elkerült Magyarországról Csehországba. Ez a tény is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar ipar elmaradt helyzetbe került a Habsburg gazdaságpolitika miatt. Ennek következtében a polgárság sem fejlődött ki olyan mértékben, mint a nyugati országokban – az ország lakosságának több mint 80% falusi paraszt, jobbágy maradt. A kis számú polgárság viszont etnikailag megosztott volt: németek, örmények, görögök, szerbek, horvátok, románok és zsidók alkották. A hazai polgárság emancipációjának első jelei 1790 körül jelentkeztek, egy-két nagyobb városban. A nemesség az ország lakóinak mintegy 5%-át tette ki, ami kb. 400 ezer nemesi rangú személyt jelentett. A politikai hatalom az egyházi és a világi nagybirtokosok kezében volt. A felvilágosult reformok nemesi kezdeményezőit az 1790-es években már az új értelmiség tagjai is támogatták. A 18. sz. elején az új eszméket és tudományos eredményeket nagyrészt a katolikus és protestáns egyházi értelmiség sajátította ki és közvetítette a világi közösség felé. A 18. század utolsó harmadában már az állam próbálta átvállalni az értelmiség kinevelését, mint majd látjuk a későbbiekben. Tehát a kulturális elit nemesekből és kisszámú polgári értelmiségiekből állt. Az egyik oldalon a társadalmi rang, a vagyon és a politikai befolyás állt, a másik oldalon a hivatás-szerűen végzett értelmiségi munka (orvos, ügyvéd stb.), amely a megélhetés fő forrása lett.

A Habsburg birodalom a katolikus vallás hegemóniáját igyekezett biztosítani a monarchián belül. Magyarországot viszont az etnikumok sokfélesége mellett több vallási felekezet jelenléte is jellemezte. Bár a lakosság többsége a katolikus egyházhoz tartozott, a kálvinisták, lutheránusok, unitáriusok, görög-katolikusok, keleti ortodoxok és zsidók az ország egyes területein koncentrálva éltek.

Fogbetegségeket gyógyítók, öngyógyítás és segítség

Népi gyógymódokat alkalmazó egyszerű emberek házi orvosságokat használtak. A háziorvosságokról szóló könyvecskéket gyűjtögető falusi papok szedték össze. Ilyen például *Szent-Mihályi Mihály* a lotzsonádi plébános, aki 1791-ben adta ki a *Házi-Orvosságok* c. könyvecskét. Ahogy írja, lelkipásztori hivatala alatt összegyűjtött tapasztalataiból és elbeszélésekből állította össze a faluban élőknek segítségül a háziorvosságokat. Részletesen ír a száj rothadásáról, a fogfájásról. Nagy szerepet tulajdonít a vöröshagymának és a fokhagymának, amely a fog „féreg” ellen nagyon hatásos. „Fog-vonást” (húzást) pedig csak akkor lehet elvégezni, ha már nem fáj a fog és a dagadás is leapadt. Vérzés esetén szorító-kötés és ecetes víz ajánlatos, de a legjobb, ha tisztán tartják a szájukat és a fogukat az emberek. Tehát a prevenció segíti elő, hogy a borbélykéztől messze kerüljenek.[5]

Megjelennek füveskönyvek is, melyek a házipatikák létrehozásához elengedhetetlenek. Ilyen pl. *Csapó József* Debrecen orvosának gyűjteménye 1792-ből, melyben a virágok és füvek nevét alfabetikus sorrendben rakja: a növények nevét népi, latin, francia és német nyelven írja le, utána azok alakját, lelőhelyét, majd belső és külső hasznosságát részletesen

[4] Kosáry D.: *op. cit*. p. 18.
[5] Szent-Mihályi M.: *Házi-Orvosságok*. Vátzon, 1791. 290, 33 p. (Új kiadása: Thorma Múzeum. Kiskunhalas. 1966.)

tárgyalja. Jellemző, hogy mindegyik virág vagy fű, melyet fogfájásra ír elő csak külső alkalmazásra javasolja.[6]

Nemcsak a felnőtt lakosság számára készültek ezek a gyógyulást szolgáló könyvek, hanem ebben az időben íródott az iskolás gyerekek számára a katekizmus egészséget tárgyaló könyve is, melyet Kiss József udvari orvos írt. Ez a könyv kérdés-felelet formájában tanítja meg a gyerekeknek, hogyan lehet az egészséget becsülni, megőrizni. Címe is mutatja „*Minden nem orvosnak, a köznépnek*". Tulajdonképpen a több mint 300 kérdésből csak kettő foglalkozik a fogazattal.

„*Mitől kap a gyermek, úgy közönségesen, mint minden ember rossz fogakat? Ha piszkos a lakószobája, ha igen melegen eszi az ételt, italt, ha puncsot gyakran eszik, ha sokat piszkálja a fogát, ha fogporral gyakran dörzsöli ínyét és fogait, ha melegen fedi fejét".* Tehát a mechanikai szennyeződés, a fizikai ártalmak, az édesség káros a fogakra.

Másik kérdés azzal foglalkozik, *mit kell tenni, hogy jók maradjanak a fogai a gyermeknek? Étkezés után szorgalmasan kell mosni a fogat, sokat kell friss levegőn tartózkodni és kávéra, édességre nem kell vágyódni*.[7] 1789-ben indul meg a *Mindenes Gyűjtemény,* e periodika célja, hogy közhasznú dolgokról ismeretanyagot nyújtson köznapi szinten. Így a fog-fájás ellen próbált háziorvosságról,[8] a fogak tisztaságáról,[9] az emberek egészséges nevelkedéséről,[10] ad részletes tájékoztatás.

Az ország lakóinak fogkezelése az öngyógyításra épült. Azonban voltak „segítők" különböző szakmájú illetve vállalkozó emberek, akik a fogfájáson próbáltak segíteni népi gyógymóddal, vagy speciális szerszámmal. Ilyen segítők a következők:

(a) A lithotomusok, a Balkán félszigetről érkező „görög herélő doktorok" *medicus testiculorum*, sebészi munkát végeztek. Mária Terézia 1759. május 29-i rendeletében engedélyezte ezen mesterek működését, azzal a megkötéssel, hogy mesterségükön kívüli sebészetet nem végezhetnek.[11] Ennek ellenére ők is részt vettek a fogak gyógyításában.

(b) Fürdő-orvosok. A fürdők, gyógyvizek tudományos leírása, a vizek alkotó elemeinek tanulmányozása a század elején divatossá válik a nyugati országokban. Európa-szerte foglalkoztak a gyógyvizekkel. 1717-ben *Hoffman Frigyes* Hallében és a *Hahn fivérek* elemezték a gyógyvizek alkotó elemeit és azok hatását a gyógyításra illetve a gyógyulásra. *Van Swieten* a bécsi udvari elsőorvos 1763-ban a magyar fürdőkről beszámolót kért. A hazai fürdőknek régi hagyománya volt.[12] Gyógyító hatását sokan alkalmazták. A fürdőkben ún. fürdő- és seborvosok vigyáztak a betegekre. Magyarországon ez nem volt új dolog, hiszen Körmöczbánya hatósága Stubnya nevű fürdőjében már 1568-ban fürdős és seborvost állíttatott.[13] Bár az északi, aranyban gazdag bányavidéken a bánya is alkalmazott orvosokat az

---

[6] Csapó J.: *Uj füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázatja, természete és ezekhez képest különbféle hasznai, értelmesen megjegyeztettek.* Posonyban, Landerer Mihály, 1775. 306, 19 p. (2. kiad.: 1792.)

[7] Kiss J.: *Egésséget tárgyazó katechismus*… Sopronyban, 1796. p. 88.

[8] *Mindenes Gyűjtemény* 1789. XIV. levél. p. 206.

[9] *ibid.*. 1790. IV. pp. 359–366.

[10] *ibid.* 1792. VI. pp. 35–44.

[11] Demkó K.: *A magyar orvosi rend története, tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig.* Lőcse – Bp., 1894. p. 511.

[12] A meleg forrásvizek gyógyító hatását Budán már a rómaiak is ismerték (Aquincumban), majd később a török hódítók fürdővárossá tették Budát. Az ország nyugati felén Balatonfüreden, amely a Tihanyi Apátsághoz tartozott frekventált fürdőhely volt, ahol a hidroterápiát alkalmazták betegségekre. 75 szoba, 7 vendéglő, 80 ló, a környező falvakban 170 vendégszoba, 51 konyha/vendéglő, 318 ló állt a gyógyulni vágyók rendelkezésére. Az apátság fizette a fürdőorvost 400 Ft/év, a sebésznek 200 Ft/év és a gyógyszerésznek 100 Ft-ot évente. Demkó K.: *op. cit.* Bp., Dobrowsky és Franke, 1894. p. 513.

[13] *ibid.* p. 512.

un. bányaorvosokat, azonban mégis a tömeges gyógyvizek országos összeírása, a fürdők célszerű kihasználása, a rendszeres fürdőorvos alkalmazása csak a század második felére tevődik Magyarországon.

Minőségi különbség volt a tanult chirurgus és a fürdős tudásszintje között, lenézettek voltak a fürdőben dolgozók felkészületlenségük miatt. Azonban ők is segítettek a fogfájós embereken.

(c) A hajvágó borbélyok, akiknek szintén céhes szervezetük volt. 1722-ben a német sebészek és 1745-ben a magyar borbélyok váltottak privilégiumot.[14] A német sebészekhez tartoztak a fürdőtulajdonosok, akik később leváltak a testülettől. A magyar borbélyok elsősorban hajnyírási és borotválási teendőket láttak el. A 19. század elejére műhelyeikben már borbély-sebész diplomájuk van, de mindkét foglalkozást folytatják. Városi felügyelet alá tartoznak. A régi öröklött műhely működéséhez nem szükséges semmilyen követelmény, míg az új műhelyek nyitásához a város megköveteli az orvosegyetemi vizsgát. A végleges megoldás 1865-ben két külön foglalkozásra osztja a megszűnő céhet tanult és vizsgázott sebészekre, valamint diploma nélküli borbélyokra, akik fodrászok.[15]

(d) Az olajárusok (olejkárok) azok a tót kereskedők, akik fenyőolajjal kereskednek Oroszország, Szibéria és Észak-Magyarország között. Hátukon vitték a különböző „varázs-szereket". Eljutottak Nyugatra is, Franciaországba, ahol terméküket: rozmaringos vizüket „*eau de la reine d'hongrie*"-nak nevezték.[16] A fogfájás és más betegségek ellen kiválóan alkalmazták olajukat, melyet Túróc megyében a batizfalviak és a gerlachfalviak készítettek, majd nagy nyereséggel adták tovább, mint *Balsamum Hungaricum.*[17] 1680-ban jelent meg az első, majd 1774-ben a második kiadása *Badracharzan Mátyás* (Magister Oleorum) és *Zey András* füzetének, az olajok külső- belső hasznáról.[18]

(e) A vásári foghúzók, akik megszabott helypénzt, taksát fizettek vásárok idején, s egyik faluból a másikba vándoroltak. A foghúzást nagy közönség előtt végezték, a látványosság ezért sok embert vonzott.

(f) A kuruzslók nagy előszeretettel kezelték a fogfájós betegeket. Mária Terézia 1768-ban rendelte el a boszorkányperek teljes beszüntetését, de addig sok „boszorkányt" égettek meg. Gyakran bűneik közé tartozott a sikertelen gyógyítás, vagy foghúzás. Például *Tamás Zsazsát* 1741-ben égették meg olyan foghúzás miatt, amelybe a páciense belehalt.[19]

Az ország fogászati ellátottsága

[14] Nagy I.: A kézművesipar fejlődése és a céhrendszer reformja a XVIII. században. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából.* 17. köt. Bp., 1966. p. 80. és Ernyey J.: Adatok borbélysebészeink XVIII. sz. életéhez. *Orvosi Hetilap*, 1927. pp. 189–191.
[15] Dóka K.: Pest város polgári közegészségügyének megszervezése (1850–1852). *Communicationes de Historia Artis Medicinae* 69–70 (1973) p. 194.
[16] Magyary-Kossa Gy.: *Magyar orvosi emlékek*. Bp., Eggenberger, 1929. II. p. 163. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 121.)
[17] Ernyey J.: Balsamum Hungaricum és Oleum Carpaticum. *Gyógyszerészi Közlöny*, 1909. No. 38–45. pp. 601–602, 615–618, 630–633, 647–649, 663–666, 679–681, 694–695, 712–713.
[18] Huszár Gy.: *A magyar fogászat története*. Bp., Medicina, Bp., 1965. p. 45. (Orvostörténeti Könyvtár)
[19] *Szekszárdi Levéltár*. Büntető per. (Bp.). III/174.

A fogak orvoslása sohasem tartozott a régi időkben az orvosi tudományhoz, legmagasabb képzettséget a sebész-céhekben szerezhették a borbély-sebészek.[20] Magyarországon az első sebész céhek a 18. század elején alakultak meg, pl.: Budán (1703), Debrecenben (1735), Pápán (1750).

A borbély-sebészek hatáskörét először 1745-ben Pozsonyban megjelent Torkos-féle *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*[21] szabályozta, és az egész országra nézve kötelezővé és elfogadottá tette.[22] Ebben az előírásban árszabályozást is találunk, de nem konkrét összeget, hanem alsó és felső határral megjelölt fizetési sávokat, melyeket befolyásol a fizetőképesség, a sebek nagysága, valamint a sebészi feladat nehézsége. Szabályozták a működési területet, a szakmai kompetenciát, kötelező volt az orvosok rendeleteit pontosan teljesíteni: súlyos esetben nemcsak céhtársakat, hanem orvost kellett hívni, nem készíthettek sebészgyógyszereken kívül más gyógyszereket. A *Taxa* előírásait a Helytartótanács kötelezővé tette. A sebészeket a kormány az orvoshiány pótlásának tekintette az ország legnagyobb számú szegény lakossága számára. Egy rendelet (1752) meghagyta, hogy azon a területen, ahol nincs sebészcéh, ott a megyének kell tartani a chirurgust, hogy a szegényeket ingyen gyógyítsa, és a gyógyszereket mérsékelt áron adja el. A sebészek képzését ezért fontosnak tartotta a kormányzat, de sebész-céhbe csak olyanokat vehettek fel, akik előzetesen érdektelen (tehát nem elfogult) mesterek előtt tettek vizsgát.[23]

A vidék chirurgusai

Az 1752-es rendelet alapján minden megyében és minden városban közköltségen nyilvános orvostudort kellett alkalmazni.[24] Később megengedték, hogy a megyei főorvos mellett megyei sebész is legyen, aki a már alkalmazott borbély is lehetett.

A Balaton déli partja alatt elterülő vidékén, Somogy megyében – az országos 1770-es egészségügyi rendezés alapján – helytartótanácsi rendelet szerint az ott dolgozó sebészeknek, borbélyoknak és bábáknak *approbatiós* vizsgát kellett tenni a megye főorvosa előtt.[25] A megyében működő 13 chirurgus vezetője *Friesel József János* főorvos, aki Bécsben szerezte diplomáját. Évi fizetése 500 forint, de a szegény betegeket ingyen volt köteles gyógykezelni.

Csanád megyében az 1784-ből származó egyik helytartótanácsi rendelet arról intézkedik, hogy a megyei *physicus*oknak évi jelentést kell készíteni a megyéjükben uralkodó betegségekről, gyógyításokról és a működő gyógyítókról.[26] E rendelet alapján *Rigler József* megyei physicus jelentéséből tudjuk, hogy az adott évben 5 chirurgus működött.[27]

Tolna vármegye 1768-ban a helytartótanácsi előírás szerint fizikust alkalmaz 500 forintos fizetéssel. A központi egészségrendezéssel Tolna megye egészségügyi hálózata is bővül. 1772-ben már 15 sebész működik, s 70%-uk letette az előírt sebészvizsgát. *Eltz Jánost* is elküldik vizsgázni, később ő lesz a megyei fősebész. Feladatai közé tartozott a megyében működő börtönök (Tolna, Hőgyész, Szekszárd, Földvár) rabjainak orvosi ellátása is. *Schőn János* is levizsgázik s a Völgységben lesz járási sebész. Tanulmányi idejük alatt helyettesük *Schaduz Márton* tolnai és a dombóvári *Amanseder József* lesz. Mindkét helyettes vétett az

---

[20] Huszár, *op. cit*. p. 45
[21] Torkos J.: *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*. Pozsony, Royerianis, XII, 50, 4 p.
[22] Demkó *op. cit*. p. 498.
[23] Linzbauer X. F.: *Codex Sanitario Medicinalis*. I–VII. Budae, 1856–1861. II. köt. p. 264.
[24] Varga L.: A közegészségügy rendezése és helyzete hazánkban a múlt század utolsó negyedében. C*ommunicationes de Historia Artis Medicinae* Suppl. 1. (1962) p. 5.
[25] OL. Htt. It. Acta San. Lad. A. Fasc. 34. No. 16/II. 1771. május 7-én kelt rendelet
[26] Balázs P.: A levéltárakban őrzött időszaki orvosi jelentések a XVIII. század végéről. *Communicationes de Historia Artis Medicinae* 3 (1956) pp. 106–132.
[27] *Szegedi Állami Levéltár*. Közgyűl. irat. 1785. 6. sz.

etikus sebészi viselkedés ellen, Schaduz elhanyagolta a szolgálatot és durva volt, Amanseder pedig már délelőtt részegen dülöngélt, s ezért mindkettőjüket elbocsátották.[28] A megyében egy megyei főorvos, két megyei sebész (*Anrod József* és *Eltz János ifj*.) és 11 járási sebész működik.

Az ország északi bányavidékének keleti részén Abaúj vármegye központjában Kassán 1754-ben hagyták jóvá a sebészcéh szabályait. Mária Terézia 1760-ban engedélyezte az új szabályokat, mely szerint a mestereket „*Artis Chyrurgiae ac Barbitonsoriae Magister*"-eknek nevezik. *Witzay József* és *Hartman József* voltak a céh mesterei, tagjai még *Thill Péter*, *Kiss Imre* és *Adrianyi János*. Witzay évi fizetése 48 forint volt, később 100 forintra emelkedett.[29]

1784-ben a Helytartótanács felszólítja Kassa városát, hogy egy hónapon belül terjessze fel a sebészek névsorát, hogy ellenőrizzék rendelkeznek-e a megfelelő képesítéssel és vizsgával. Összesen 6 chirurgus bizonyítványáról van szó. Ebből két sebészt (*Berhard Flórián* és *Polaky Mihály*) eltiltanak a korábbi gyakorlattól a vizsga hiányában. Witzay és Adriany pedig magas korukra való tekintettel kérik a Helytartótanácsot, hogy ne kelljen újra vizsgázniuk a rendelkezés szerint. Azonban kérésüket elutasítják és így Witzaynak a tiszteletben álló öreg physicusnak le kell mondani az állásáról.

Korabeli műhiba-pert is tárgyalt Kassa városa. *Ferdinandy Pál* vizsgázott sebész (*chirurgus examinatus*) 1784. áprilisában Figura János városi tisztviselő beteg foga helyett egy épet húzott ki, a beavatkozás során megsértette a páciens állkapcsát, ami elfertőződött, s a csont a későbbiekben nekrotizalt (elhalt). E szerencsétlen beavatkozás után a még szájban maradt beteg fogát más húzta ki. A tisztviselő panaszára a város 20 forint bírságra ítélte a sebészt, valamint a gyógyítási költségek megtérítésére. Ferdinandy nem nyugszik bele az ítéletbe, fellebez az Egyetem Fakultásához és a Helytartótanácshoz. A per megegyezéssel és három vastag csomag ügyirattal záródik.[30] Az előírásoknak megfelelően a következő chirurgusok kaptak kassai polgárjogot: *Széchenyi László* (1791), *Mátéffy József, Sárkány Sámuel* (1798), *Kozák Pál* (1799) és *Wirkner Károly István* (1800).

A kassai sebész-céh magiszterei:

1778–82	Kiss Imre, Adriany János
1783–85	Adriany János, Bernhard Flórian
1789–95	Adriany János
1796	Koppenhage
1797	Lang György

Az egyetemi szakoktatás következtében végül a kassai borbély-céh 1872-ben szűnik meg.[31]

Az erdélyi Kolozsváron már működő bölcsészeti és jogi fakultás mellett Mária Terézia 1775-ben felállította az *Orvos Sebészi Tanintézetet*, ahol bevezette a sebészet, bonctan és szülészet tanítását. Az *universitas* jelleget azonban II. József 1786-ban elvette és visszafejlesztette a salzburgi és a laibachi minta alapján: *Lyceum Académicum Regium*má.[32] A sebészképzés 1798-ban, mint Classis Chirurgia folytatódik, majd csak 1808–1817 nyeri vissza az *Institutum Medico-Chirurgum* nevet. A sebészeti tanfolyam kezdetben egy évből áll, a

[28] Károly L.: Tolna megye egészségügye a 18. században. *Communicationes de Historia Artis Medicinae* 170–173 (2000) pp. 51–76.
[29] Molnár B.: *Kassa orvosi története.* Kassa, Wiko, 1944. p. 217.
[30] *ibid.* p. 222.
[31] *ibid.* p. 232.
[32] Gortvay Gy.: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története.* Bp., Akadémiai Kiadó, 1953. p. 80.

tantárgyak növelésével a tanfolyam kétévessé válik. A Tanintézetben nyert képesítés alapján a sebészi gyakorlat csak Erdély területére érvényes.[33]

A Tiszán-túli területekről nem véletlen, hogy nincs adat. Ugyanis ezen a területen egy 1773-as feljegyzés szerint nincs sem orvos, sem tanult, regisztrált sebész.[34] A gazdasági elmaradottság, a lápos vidék, kedvezőtlen geológiai területek nem segítették elő a települések fejlődését. A meglévő dokumentumok az ország nyugati feléből, vagy a gazdag északi bányavidékről maradtak meg.[35]

Az Orvosi Kar alapításáig a sebészek képzését a sebész-céhek szabályozták. Az addig virágzó sebészi céhrendszer az egyetemi orvosi kar működésének hatására hanyatlásnak indult, míg hosszú évtizedek után, lassanként borotváló és hajnyíró iparosok céhévé válik. Borbélyok és sebészek helyzetét véglegesen 1865-ben rendezik. Ekkor két részre osztják a borbélyműhelyt tartó sebészeket. A diplomások a sebésztársulathoz, a diploma nélküliek (borbélyok) pedig a fodrászokhoz tartoznak. Ezzel megszűnik a műhelyes céh társaság, és a borbélyok is a szabad ipart űző fodrászok testületéhez kerülnek.[36]

A 18. század elején az ország fejletlensége, a polgárság kialakulatlansága és az orvoshiány miatt szükség volt foghúzó és fogakat gyógyító képzetlen személyekre. A tudomány fejlődése, a polgári igény kialakulása, a táplálkozási szokások megváltozása, a nagyfokú urbanizáció fogja csak kialakítani a tömeges fogászati orvosi kezelés igényét, a szakma fejlődésének magas fokát. Csak a polgárság lesz fizetőképes megrendelője az orvosi képzést igénylő fogászati egészségügyi szolgáltatásnak, melynek időszaka a 18. század végére tevődik hazánkban. Ennek a hosszan tartó fejlődésnek az első lépéseit követhetjük nyomon az általunk vizsgált időszakban.

Az egyetemi orvoskar alapítása

A 18. század elején a katolikus egyház erősödése, expanziója volt jellemző. Az iskolák, az oktatás az egyház kezében volt. A jezsuiták rendje a feudális jelleget őrizte. XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én kelt és augusztus 16-án kihirdetett *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű brevéjével feloszlatta a Jézus Társaságot, a jezsuita rendet, s Mária Terézia ugyanezen év szeptemberében megszüntette a rendet a Monarchiában. A magyar oktatásügyet mindez nagyon közelről érintette, mert a rend több mint kétszáz éven át jelentős befolyást gyakorolt az oktatásra az alsó fokú ifjúságneveléstől az iskolaügyön keresztül a legfelső szintű oktatásig. A katolikus területeken gyakorlatilag csak a kisebb bázissal rendelkező, a helyi sajátosságokat jobban figyelembe vevő piarista iskolahálózat jelentett alternatívát a jezsuitákkal szemben.

A Poroszországgal folytatott külpolitikai versengés, valamint az a tény, hogy a telepítési, modernizációs és közegészségügyi politika folyamatosan növelte Magyarország jelentőségét a birodalomban, arra késztette Mária Teréziát, hogy a nagyszombati jezsuita egyetemet a bécsi minta alapján teljes képzést kínáló *universitas*-szá fejlessze, vagyis a hiányzó orvosi fakultást megalapítsa.

---

[33] Kezdetben a Sebészorvosi Kar egyetlen tanárból *Laffer Józsefből* (1741–1798) áll. Ő tanította a bonctant, a sebészetet és a szülészetet. 1787-ben egy állatgyógyászati tanszéket is felállítanak, amelynek élére *Fuhrmann Pétert* nevezik ki. 1791-ben a szemészet tanárává *Müllersheimi Molnár Jánost* (1741–1812), és 1794-ben az élettan, sebészet, ásványtan és kémia tanárává *Etienne Andrást* (1751–1797) nevezik ki, így összesen 4 tanárral tanít a Kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézet. *Erdély Magyar Egyeteme*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1941. p. 218.

[34] *OL. Helyt. Fund. Lad. D. Fasc. 17*. III. 579. 1773

[35] Győry T.: *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Bp., Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1936. p. 18. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. 3.)

[36] Budapest Főváros Levéltára, Pesti tan. ir. II. 721/1865.

A magyar egészségügy megszervezésének csak egy része volt az orvosi kar felállítása, az ország központosított egészségügyének megreformálását az 1770-ben kiadott egészségügyi jogszabály (királyi dekrétum) a *Generale Normativum de re Sanitatis* alapján hajtották végre. Ez intézkedik a közegészségügyi viszonyok javításáról, előírja a teendőket a fertőző betegségek és különösen a járványok idején, harcot indít a kuruzslás ellen. A megyei orvosok kötelességévé teszi a megyékben dolgozó orvosok, sebészek, borbélyok, bábák és egyéb gyógyítással foglalkozók, valamint a gyógyszertárak ellenőrzését és etikai előírást is tartalmaz.

A első bécsi orvosi iskola megalapítója *Gerhard van Swieten* (1700–1772), aki Mária Terézia udvari orvosa (a leydeni Boerhaave tanítványa), szervezi meg az orvosi fakultást 1769-ben – az alapító okirat szerint. Az első tanévet 1770. november 8-án ünnepélyes keretek közt nyitották meg, majd az orvosi fakultáson három hét késéssel kezdték meg az oktatást.[37]

Az orvosi fakultáson a következő öt tanár tanított: 1. *Schoretits Mihály* (Veszprém megyei tiszti főorvos) kór- és vegytant, 2. *Prandt Ádám Ignác* élet- és gyógyszertant, 3. *Winterl Jakab József* vegy- és növénytant, 4. *Krzowitzi Trnka Venczel* (római szent birodalmi lovag) bonctant, 5. *Plenk Jakab József* sebészetet és szülészetet. A tanárok fizetését évi 1200 forintban állapították meg.[38]

A napi tanrend szerint a hallgatóknak a következő órákat kellett látogatni:[39]

időpont	*tanár*	*tárgy*
8–9	Schoretich	pathologia és praxis medica
9–10	Prandt	physiologia
10–11	Trnka	anatomia
14–15	Prandt	materia medica
15–16	Plenk	chyrurgia
16–17	Winteré	chemia

Tulajdonképpen nem előadásokat tartottak, hanem felolvasásokat (*prelectiones)*, mert csak felolvasni és diktálni volt szabad a tananyagot, olyan könyvekből,[40] melyet az ország közegészségügyi hivatalának vezetője a *protomedicus* írt elő és engedélyezett.[41] A tanítás ingyenes volt.

Az egyetem rangját a professzorok azzal kívánták megszilárdítani, hogy 1770. november 25-én a *consistoriummal* (professzori tanács) elfogadtatják a királynőhöz felterjesztett javaslatot, hogy az országban egy olyan orvos se folytathasson gyakorlatot, akit nem Nagyszombaton avattak orvossá. Azt kívánták elérni, hogy a másutt végzett tisztiorvosoknak is vizsgázniuk kelljen a kar előtt, valamint a sebészeket is kötelezzék

[37] A késés oka, hogy nem készültek el a helyiségek, így az élettan, kórtan, gyógytan és gyógyszertan tanszéke a *királyi convictusban*, a növény és vegytané az *Albertinumban*, az anatómiáé és sebészeté a *trinitaritusok kolostorában* volt elhelyezve ideiglenesen. OL. H. F. L. D. F. 17. 5629.1770. No. 2.
[38] Demkó, *op. cit.* p. 444.
[39] OL. H. F. L. D. F. 17. II
[40] Az engedélyezett könyvek a következők voltak: vegytanból: Boerhaave, növénytanból: Linné, élettanból: Boerhaave, *Institutiones de methodo medendi*, van Swieten *Commentaria in omnes aphorismos Hermani Boerhaavi de cognoscendis et curandis morbis* (Európában az egyik legtöbbet forgatott orvosi könyv volt), Mahrer, gyógyszertanból: Boerhaave, Krantz, Cartheuser, bonctanból: Scharschmidt, Winslow, Albini, sebészetből: Winslow, Verdieux, Heister, szülészetből: Krantz, Plenk, Steidele műveit használták. Demkó K.: *A magyar orvosi rend története a XVIII. század végéig*. Lőcse – Bp., 1894. p. 443.
[41] Győry *op. cit.* p. 49.

megismételt vizsgára.[42] E komoly szakmapolitikai érdeküket továbbították az udvar felé, azonban a bécsi érdekek nem mindenben egyeztek ezzel. A Nagyszombaton nyert diplomák kizárólagos érvényességét elérni nem sikerült, mert a Kancellária a következő rendelkezést hozta:

> *„A jövőben az orvosok, tisztiorvosok, sebészek, akik a magyar királyság területén kívánnak gyakorlatot folytatni, a nagyszombati egyetemen tartoznak vizsgázni, csupán a bécsi egyetemen approbált orvosok űzhetnek minden újabb vizsga nélkül Magyarországon is, úgy mint a birodalom bármely tartományában vagy országban gyakorlatot. A már állásban levő tisztiorvosoktól újabb vizsga letétele nem kívántatik, csak abban az esetben, ha valamely nagyobb működésű állásra pályáznak. A sebészek és bábák, újabb vizsga után folytathatják gyakorlatukat. A városokat kötelezik, hogy saját szegénybetegei részére kórház-i és gyógyszerellátásról gondoskodjanak. A kért orvosi pecsétet megkapja a kar:* »Sigillum Facultatis Medicae Universitatis Tyrnaviensis«."[43]

Van Swieten 1772-ben bekövetkezett halála után az egyetem felügyeletét *Störck* vette át, aki korántsem oly lelkesedéssel és elkötelezettséggel viselte szívén a Kar dolgait. Kifejezett rosszindulat, közöny, a fejlődés megakadályozása, kedvezés a bécsi Orvosi Kar javára – ez volt jellemző Störck politikájának 30 évére.

A katolikus egyház hegemóniája érvényesült az egyetem szellemiségében is, s ez a többi felekezet számára diszkriminalizált intézkedéseket hozott. Az egyetemen csak a katolikus hallgatók kaphattak *doktorátus*t, ami arra jogosította a végző diákot, hogy az egyetem tanárává válhatott. A doktorátust az egyetem nevében a rektor adta át. A más felekezethez tartozó diákok csak *licentiatust* kaptak, ami ugyan az orvosi gyakorlathoz elegendő volt, de nem oktathattak ilyen végzettséggel az egyetemen. Ezzel a diszkriminatív rendelkezéssel tartotta kézben a katolikus egyház az oktatást. A stúdium sikeres befejezését igazoló oklevelet a kar igazgatója aláírásával kapták meg. 1779-ben avatták az első ágostai vallású doktort és 1786-ban graduált az első zsidó orvos.

Sebészet oktatása

Az egyetemen az orvosképzés mellett sebészek számára is lehetővé tették a magas szintű oktatást. A Helytartótanács jelölte ki a sebészeti tanfolyamok felügyelőjét, Plenk Jakab – a sebészet és szülészet professzora – személyében.

Sebészeti tanfolyamra bárki jelentkezhetett, s a helybéli sebészeknek meg volt a joguk, hogy legényeiket, tanoncaikat elküldjék a tanfolyamra. A gyakorlat szerint a céhmesterek minden nap kikérdezték tanoncukat, hogy megbizonyosodjanak arról, haladnak-e a tanulásban és meg fogják-e állni helyüket a jövőben. Az anatómia volt a sebészet alapja. A nyilvános rendes tanár adta elő az *osteologiát,* az ún. száraz bonctant, a *cadaver-demonstrációt*, az élettani vonatkozásokat, a törvényszéki orvostant, a sebészet rövid történetét, és az akkori tudásnak megfelelően oktattak a különböző betegségekről, pl. a daganatokról, sebekről, törésekről és ficamokról, valamint a kórjelzéstől a terápiáig mindent, ami a gyógyításhoz szükséges volt. Műtéteket mutatottak be hullákon, demonstrálták a műszereket, kötszereket. A hallgatók gyakoroltak a boncteremben, némelyik tanár megengedte, hogy felügyelete mellett

---

[42] OL. H. F. L. D. 17.5629:1770. No. 5. Természetesen jogart, vállköpenyt (epomis decanalis) és pecsétet is kérnek a királynőtől.

[43] Győry *op. cit*. p. 54.

egy-egy hallgató betegeket operáljon. Sebészeti vizsgákat csak az tehetett, aki kellően hosszú ideig látogatta a kórházakat.

Két vizsgát kellett tenni ahhoz, hogy sebész oklevelet szerezzen a hallgató.

(A) Az első vizsga: anatómiából, elméleti és gyakorlati sebészetből, valamint a leggyakoribb belbetegségek felismeréséből állt.

(B) A második vizsga követelménye: a sebészeti műszerek felismerése, elnevezése, kötöző anyagok ismerete, műtét végzése hullán vagy annak hiányában *phantomokon.*

A vizsgáztatói csoport (az *examinatorok)* tagjai: a kari elnök, a dékán, a bonctan és sebészet tanára és két sebész-senior. Sikeres vizsga esetén eskütétel után a végzett diák megkapta a *magisteri* oklevelet, amely a sebészet gyakorlására jogosította fel és a hivatalos eskü megfogalmazta a sebész etikai hozzáállását szakmájához.[44]

A sebészek vizsgadíjai:

Az első és a második vizsgáért, az elnök, a dékán, a két tanár és a két polgári sebész senior részére együttesen 42.60 forintot, a kar jegyzőjének az eskü felolvasásáért 4.18 forintot, a kari pénztárnak 3 forintot, a diplomáért 6 forintot, a dékánnak a diploma pecsétjéért 4 forintot, vagyis összesen 57.78 forintot kellett fizetni a sebésznek, mire oklevélhez jutott. Ez az összeg rangsorban a harmadik kategória volt az egyetemen, mert az orvosdoktori szigorlati díj 183.42 forint, a gyógyszerészeti vizsgadíj 79.88 forint, a szülészi 42.66, a bába diploma 35.00 forintba került.[45]

Az Egyetem Budán

1777-ben Budára az ország közepére, a budai várhegyre költöztették az egyetemet. Ebben az évben lépett érvénybe a *Ratio Educationis* az új oktatási és nevelési rend, mely a megszűnt

---

[44] „*Mikor a borbély a hivatalára felvétetik akkor tartozik így esküdni: Ego N. N. juro per Deum omnipotentem, me proditis sanitati legibus, agendi normae officio meo elementi impraecripta fideliter obtemperaturum ee, aegros meae curae commissos summis viribus artis adjuvabo, unice de caetero eo intentu, ut publicae salutis ratio, quantum ad me attinet, in salvo sit, quamobrem id, quod cauae gravitas exegerit, ad superiores referre non intermittam, promitto, me aeque cura vigilanti officio meo peruncturum ee, quae honestum virum, Christianum decet: ecreta mihi concredita non viabolo in loco, ubi qui aegrotat, Medici copia non fit, adeoque in me medendi cura devolvatur, aegris summa diligentia adero, remediis, quae optima esse cognovero, si fas fuerit, medicorum etiam adsentium consilio usurus. Sic me Deus adjuvet. Ezt arra a nyelvre forditsa a felesketŏ amelyet a felesketendŏ borbély ért*." Rácz, 1794. II. pp. 204–210.
Borbélyok esküje (szabad fordításban):
Én N. N. esküszöm a mindenható Istenre, az egészségnek megnevezett törvényei szerint a mesterségem kötelező normáinak hűségesen megfelelek, a gondjaimra bízott betegeket a mesterek teljes törvénye szerint gondozni fogom, különösen szemlőtt tartva, hogy szolgálni fogom a közjó dolgát, amennyiben ez rám tartozik, ezért ha a dolog súlyossága úgy kívánja nem hárítom el, fogadom, hogy egyformán, virrasztó gonddal a felelősségemet, a kötelességemet teljesítem, úgy ahogy az tisztességes keresztényi férfiúhoz méltó, a rámbízottakat nem fogom szétfecsegni, azon a helyen ahol valaki viaboló beteg és nincs orvos, a gyógyítás gondja rám hárul, a betegnél minden igyekezetemmel állok, orvosságok amelyeket legjobbként ismertem meg és szabad az orvosok beleegyezésével azt tanáccsal fogom adni. Isten engem úgy segéljen.

[45] Győry *op. cit.* pp. 96–98.

jezsuita rend helyett első ízben kísérelte meg állami felügyelet alá vonni a hazai oktatást és nevelést.[46] E törvény 125. paragrafusa foglalkozik a sebészek képzésével:

> „*A sebészet növendékei mint különféle sebészmesterek neveltjei jönnek az egyetemre, hogy ezt a tudományt teljes alapossággal megtanulva sebészmesteri címet szerezzenek maguknak, valamint jogot arra, hogy sebészi tevékenységet végezhessenek a falvakban és a városokban: ezért őket városi és falusi sebészeknek szokták nevezni, különbséget téve köztük és az orvosdoktorok között... az országban használatos népnyelven kell előadni, a hallgatósághoz nem nagy szóáradattal, hanem röviden, világosan, egyszerűen kell szólni”*.[47]

Az Egyetem Pesten

1784-ben újra költözik az egyetem, most Pestre, Királyi Magyar Egyetem *Regia Scientiarum Universitas Hungarica* néven. A sebészet professzora Plenk volt 1783-ig, amikor is Bécsbe helyezik át a Katonai Orvos-sebészi József Akadémiára *(Josephinische med.-chir. Akademie),* közismert nevén a Josephinumba, a növény- vegytani és sebész tanárának. Helyét *Stáhly György* vette át haláláig (1802), majd őt követi *Rácz Sámuel*, akit négy ízben választottak meg az orvosi kar dékánjává.

1813-ban új tanulmányi rend lépett életbe a pesti egyetemen a bécsi mintát követve, amely szerint új tárgyakkal egészítették ki az eddigieket. A polgári és falusi sebészek számára tartott tanfolyam kötelező tárgyai a következők:

I. évben: Tanulmányi bevezetés, anatómia, élettan, általános kór- és gyógytan, elméleti sebészet, gyógyszertan és vényszerkesztéstan, dietetika, sebészi kötözés

II. évben: Sebészi műtéttan, törvényszéki orvostan, szülészet, állatgyógyászat, belgyógyászati és sebészeti betegek klinikája

Ha ezt a tanrendet összehasonlítjuk az 1770-es tantervvel, világosan látjuk, hogy sokkal magasabb szinten, többfélét tanítanak a sebészeknek. Tulajdonképpen egy vidéki körorvos tudásanyagát adják át a kornak megfelelően. E tanfolyam elvégzése után *magister chirurgiae* oklevelet kaptak a vizsgázók. A szakmák differenciálódtak, szülészeti (*obstetricator)*, bába (*obsterix)*, szemészi (*oculistae)*, és fogász (*magister artis dentariae)* speciális vizsgát tehettek. Ezt a fogászmesteri címet már az 1799/80-as tanévben elnyerhették a hallgatók.[48]

A fogászoknak a következő szigorlati tárgyakból kellett még vizsgát tenni: a száj bonctanából, a fogak és a környező részek kór- és gyógytanából, valamint a fogászati eszközök alkalmazásának ismeretéből. A szigorlat és a diploma díja 55 forint 54 krajcár volt.[49] (Összehasonlításul: egy városi bába éves fizetése 1769-ben 70 forint volt.)

1884-ben Pesten orvosdoktorrá avatott, majd Bécsben fogászatot kitanult és Pestre visszatelepült *Nedelko Döme* lett a fogászat első rendkívüli tanára a pesti egyetemen. Rövid működése után e tárgy oktatása egyetemi szinten megszűnt érdeklődés hiányában, és csak

---

[46] Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790–1849*. Bp., Tankönyvkiadó, 1968. In: Nagy Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitika erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Bp., Új Mandátum, 2000.

[47] *Ratio Educationis*. 1777-i és 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Bp., Akadémiai Kiadó, 1981. pp. 272–273.

[48] Hőgyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem orvosi karának multjáról és jelenéről.* Bp., Eggenberger, 1896. pp. 129–130.

[49] Győry T. *op. cit.* pp. 299.

később 1880-ben alapította meg *Árkövy József* a *Fogászati Intézetet*. Addig csak vizsgázott sebészek, fogászmesterek dolgoztak, illetve a borbélyok vállalták magukra a fog gyógyításának szerepét.

Az egyetem *Promotios* könyvébe[50] 1800-tól jegyzik a sebész hallgatók vizsgáját. Az első bejegyzés a legfontosabb adatokat tartalmazza: név, születési dátum, vagy kor, származási hely és vallás, valamint a vizsga eredményét a következő módon:.

1. *Jacobus Löffler*, Nyitra megye Holics városból. 25 éves, vallása: zsidó. Magánhallgató.
1800. október 22-én vizsgázott jó/bene eredménnyel.

2. *Josephus Novello*. Az olaszországi Vicenzéből való 20 éves.
1804. április 5-én jó/bene eredménnyel végzett.

3. *Samuel Löffler*, Nyitra megyéből Holics városból való, 38 éves, zsidó vallású
1808. augusztus 31-én vizsgázott jó/bene eredménnyel.

Az egyetemen 1800–1808 között 8 tanév alatt összesen 3 sebészhallgató vizsgázott (ebből két magyar és egy külföldi diák). Nem volt nagy érdeklődés, illetve igény e szakma iránt.

Buda és Pest város fejlődése

Buda, Pest és Óbuda önálló, fejlődő városok voltak. II. József 1783. november 28-i rendelete Pozsonyból az addigi magyar fővárosból Pestre vitette a magyar királyi udvari kamarát. 1784-ben szintén Budára szállíttatta a kincstári hivatalt, majd 1790-ben a Szent Korona is Budára is került. Ez az az időszak, amikor a politikai és gazdasági változások hatására a magyar társadalmi és tudományos élet alapjait lerakták. (Így került a nagyszombati egyetem is Budára.) A hivatalos és kötelező, valamint a kereskedelmi könyvvezetési nyelv a német volt.

Pest dinamikusan fejlődik, a lakosok számának gyarapodása a következőképpen alakul:[51]

esztendő	*lakosok száma*
1780	13.550
1787	22.417
1792	26.684
1797	26.732
1802	29.570

A megnövekedett lakosság nem egyenlően oszlik el Pest városának városrészeiben 1802-ben.[52]

Városrészek	*házak száma*	*utcák és terek száma*
Belváros	645	57
Ferencváros	247	3
Lipótváros	203	15
Terézváros	840	28

[50] Orvostudományi Karon végzett hallgatók jegyzéke. *Promotios Könyv*. SOTE Levéltár. 1/f. II.
[51] Peisner I.: *Budapest a XVIII. században*. Bp., Singer és Wolfner, 1900. p. 141.
[52] i*bid.* p. 199.

A közel 30.000 lakos foglalkozását és a nemzetiségeket is nyilvántartották (1803).[53]

Szám	*Foglalkozás*	*Szám*	*Foglalkozás*
27	Pék	150	Ügyvéd
29	Mészáros	17	Orvos
25	Fűszeres	19	Sebész
21	Kávés	2	Fogorvos
90	Fiakeres	7	Gyógyszerész
32	Szabó, magyar	17	Borbély
78	Szabó, német	2	Mérnök
16	Köpenyszabó	3	Könyvnyomda
29	Szűcs	4	Könyvkereskedő
14	Parókakészítő	84	Cipész, német
5	Lakatos	1	Cipész, tót
13	Lakatos, német	64	Csizmakészítő

Ezek az adatok világosan mutatják a város akkori gazdasági, kulturális helyzetét.

Most nézzük konkrétan a korabeli városi címjegyzékek alapján Pest fogászati ellátottságának fejlődését 13 év (1802–1815) tükrében.

Pest 1802-ben

Lakosság	29.370 fő
Orvosdoktor	17 fő
Sebész	19 fő
Fogász	2 fő

Tehát egy fogorvosra 19.685 fő ellátása jutott. Mivel a hivatalos nyelv a német volt, a címjegyzékben megfelelő betűkkel jelölték a különböző foglalkozásokat: az orvosok neve előtt *H.D. – Herr Doctor*, a sebészeknél *H.M. – Herr Magister* és a fogászoknál *H.* – Herr.[54]

1803-ban csak két fogászt találunk a címjegyzékben. *H. J. Löffler* (Zahnartz), aki a Lipótvárosban a Hauptgassén a Jungsches Hausban lakik, a másik fogász *Johann Mayer* szintén ugyanabban az utcában az ún. Chemnitzerschen házban lakik. Az azonos lakcím mutatja, amely később bizonysággá válik, hogy a fogorvosok a Belvárosban telepednek meg és egy ún. „fogorvos negyedet" hoznak létre a század végére. *1805*-ben nem változik a két működő fogász neve, de J. Löffler a Marktplatzra költözik a Marokkói udvarba.

1815-ben Pest lakóinak száma már *41.882* főre emelkedett, a városban működő orvosdoktorok száma 39 fő, ezen belül dolgozik

praktizáló orvos	22
egyetemi orvosok és asszisztens	13
katonaorvos	1
szanatóriumi orvos	3
sebész doktor	2
szemorvos	1

[53] i*bid.*. p. 200.
[54] *Adressbuch der Stadt Pesth. Paul Rath. Pest Adda Landererin*. 1803. p. 129.

fogorvos	3
sebészmester	31

Tehát tizenhárom év alatt – ellentétben a lakosság növekedésével – a fogorvosok száma alig emelkedett,[55] vagyis csak J. Löfflernek a fia, junior Löffler, aki apja szakmáját választotta, együtt rendeltek a lipótvárosi Neue Stadt utca 12-ben, míg Johann Mayer a Gross Bruck-on lévő Heinrischen házban folytatja fogorvosi tevékenységét.

Azonban nemcsak a pesti címjegyzékekben találhatjuk meg az orvos és rokon-foglalkozásúakat, hanem a *Matricula Civium Pesthiensium* fóliánsában is, mely a város lakóiról őrzi az információkat: a regisztrált pesti polgárok nevét, származását, polgárságának keltét, foglalkozását, esetleg lakását, és városi tisztségét, valamint háza eladását és az új tulajdonosnak a nevét. Ezt a könyvet 1750-től vezették. A pesti polgárságért 12 forintot kellett fizetni, de a bennszülött pestieknek ez csak 6 forintjukba került. Később a tarifa megváltozott. Nem minden működő orvos (1. melléklet) vagy sebész (2. melléklet) kérte a pesti polgárságot, így az adatok nem pontosak.[56]

Az orvosok viszonylag kis száma abból adódik, hogy az orvosi munka javát a sebészek végezték. Közel száz év alatt 59 sebész nyert polgárjogot 1790-től, amelyet *magister chyrurgiae* név alatt említi a matricula.

Fogakkal és betegségeikkel foglalkozó szakirodalom

1. Tudományos irányzat

(A) *Plenk József Jakab* (1739–1807) 1777-ben adta ki az első magyarországi fogászati tankönyvet *Doctrina de morbis dentium ae gingivarum*, melyben a fogászatot önállóan tárgyalja és a fogászat minden ágára: az anatómiára, fejlődéstanra, protetikára, konzervatív kezelésre, szájsebészetre, sőt orthodontiára is kiterjed. A négy fejezete: *morbi dentium, gingivarum, alveolarum és morbi sinuum maxillarum.* A mű tudományos alapossággal készült, megelőzve korát, orvosi szemlélettel: indikációs és kontraindikációs rendszerbe foglalva. Plenk a klasszikus képzettségű orvosokat akarta a fogászat művelésére megnyerni. Ennek érdekében a tárgyat a tudományos világ nyelvén, az orvosok képzettségéhez méltó alapossággal, részletességgel és rendszerességgel tanította.[57]

Az újkori fogászat megalapítója *Pierre Fauchard* 1728-ban jelentette meg a fogászati tudomány kétkötetes alapművét (*Le chirurgien dentiste ou traité des dents)*, melyet 1733-ban németre fordítottak, majd több kiadást ért meg. Bár korszerű tudományos szemlélettel alapvető európai művet írt, melyet sok nyelvre fordítottak le és alkalmazták az egyetemi oktatásban, Plenk mégis szakított ezzel a gyakorlattal és önállóan írta meg fogászati könyvét. A francia tudós könyvéhez képest ez egy kisebb lélegzetű mű volt, és tudományos értéke sem volt azonos. Hogy ebben politikai, vagy szakmapolitikai érdekek vezérelték-e Plenket pontosan nem tudjuk, de érdeme, hogy megírta és magyarra fordították az első, egyetemi engedéllyel rendelkező tankönyvet. Plenk orvosi szemlélete, irodalmi tájékozottsága messze

[55] *Adressbuch der kön. Freystadt Pest. Pesth zu finden bey Leyrer.* Pest, Eggenberger u. Müller. 1815. p. 97.
[56] OL.: F. L. D. *Matricula civium Pesthiensium*.
OL.: F. L. D. Fasc. 17. II. 1892:1772.
B. L.: H. F. L. D. 17. II.
OL.: H. F. L. D. Fasc. 17. II.
[57] Hübner Béla: Irodalmi emlékeink a fogászat újkorából 1830-ig. *Fogorvosi Szemle,* 1935. pp. 107–111.

meghaladta korát, munkáiból egyértelműen kitűnik, hogy valóban ő volt az első hazai stomatológus.[58]

Most nézzük a könyv újszerűségét és tudományos értékét! Az első fejezet a fogak kialakulásával, fejlődéstanával foglalkozik. Az előtörés oka a »*vis vitalis*« vagyis az életerő, amely elindítja a fogakat a szájüreg felé. Ha nagy ez az erő, előbb jönnek ki a fogak, ha kisebb akkor időben később indul el a fogzás. Helyük meghatározott, de akadhat olyan rendellenes helyen növő fog is, amelyik a szájpadláson tör utat magának, vagy más nem a megszokott helyen. Lehetnek szám felettiek és hiányosak is.

A protetikának nagy szerepet tulajdonít, mert szerinte minden foghiány megköveteli a fogak pótlását. Tehát a helyreállító protetika híve, melynek segítségével a rágóképességet kell optimalizálni. A hiányzó fogakat elefántcsontból vagy víziló csontjából faragták ki. Az így elkészült fogakat pecsétviasszal és fonalakkal rögzítették a szomszédos fogakhoz. Emberi hullák fogát is felhasználták, valamint az élő emberek – főleg szegények – kihúzott fogával pótolták a hiányt.[59] Ezek az első hazai implantációk. A donor kora nem lehetett több negyven évnél, a befogadó pedig 24 évnél. Ezt a kort tartották optimálisnak ahhoz, hogy sikeres legyen a beültetés. A beültetett fognak azonosnak kellett lenni a kihúzottal.

A konzervatív fogászatban a *dentis plumatio* azaz fogtömés anyaga az arany és ólomlemezek voltak. Csak metsző-, szem- és kisőrlő- fogakat tömtek, tehát a rágófogakat nem konzerválták. Kontraindikált a fájdalom és a különösen nagy lyuk. A tömőanyag lemezkéit a szűk nyíláson a cavitásba behelyezték és kis műszerrel egymáshoz tömörítették, végül a tömést *limával* (reszelővel) elsimították. A tömés után gyakori a fogfájás, annak mértéke szerint újra ki kell venni a tömést és várni kell a fájdalom elmúlásáig, vagyis az akut pulpitisből a necrosisba, vagyis az ideg elhalálásába megy át a gyulladásos folyamat.

Szájsebészeti beavatkozások a foghúzás vagy *dentis evulsio*. Indikációja: a fájdalom, ha a szuvas fog egyenetlen szélei sértik a szájat, nyelvet, ha az állcsontokat megbetegíti (*fistula, epulis, prulis*). Kontraindikáció: ínygyulladás, ólommérgezés, scorbut.

A borbélyképzést is fontosnak tartotta Plenk. Másik könyve – *A borbélyságnak eleji, melyeket németül és deákul kiadott Plenk József, a borbélyságnak tudósa, és Budán a borbélyoknak és bábáknak királyi tanítója* – Rácz Sámuel fordításában 1782-ben jelenik meg magyarul. Ebben a könyvében a borbélyoknak ír külön a fogakról (*De dentibus)* „*A fogak az állkapca vályúiban ülnek, 16-an vannak"*. Jellemző, hogy ebben a korban még természetes volt, hogy mindenkinek kinőtt a harmadik moláris foga." *A legutolsó zápfogak a megállapodott időben ütnek ki, és ezért okosság fogának is neveztetnek*". Leírja részletesen a különböző típusú fogakat, anatómiai képletüket (a gyökeret és a koronai részt külön), valamint a belső felépítését a fogaknak: „*minden gyökéren egy lik vagyon, mellyen az érzőín és az életér a fogba, a vérér ellenben a fogból kimegyen"*. Tehát az idegellátottságot is leírja, valamint a keringésről az artériás be és vénás elfolyásról számol be. A *dentició*ról is ír, a tejfog megjelenését a 7. hónapra teszi, a tejfog váltása a hetedik esztendőre várható.[60]

(B) 1763-ban íródott *Zurbrucken Mihály* doktori székfoglaló disszertációja *Odontalgia* címmel, amikor az új állása elfoglalásakor Chemnitz városbann kezdett dolgozni a bécsi egyetem után. A disszertáció három részből áll: a fogak és az íny bonctana, a fogfájás okai és

[58] Lásd még: Salamon H.: *A magyar stomatologia (fogászat) története a legrégibb időtől napjainkig*. Bp., 1942. 752 p.

[59] Victor Hugo: *A nyomorultak* c. könyvében plasztikusan írja le a kis Cosette anyjának nyomorát. Ahhoz, hogy kislányát ellátni tudja először a haját vágatja le és adja el parókának, majd a felső első ép metszőfogait, hogy gazdag embernek beültessék az ép, egészséges, frissen húzott fogakat.

[60] Plenk J.: *A borbélyságnak eleji*. Budán és Pesten, Weingand és Köpf, 1782. pp. 16–17.

a fogfájás gyógykezelése. Latin nyelven íródott, csak annyiban érdekes, hogy témája és szerzője magyar származása révén a magyar fogorvoslás egyik megalapítója.

(C) *Ehrenbergi Eckstein Ferencet* (1769–1833) is meg kell említeni, aki a pesti egyetemen végzett – 1797-ben szerezte diplomáját –, s Kőszeg város tisztifőorvosa, majd 1799-ben a pesti egyetemen a sebészet és a szülészet tanára lett. Tevékenysége annyiban kapcsolódik a fogászathoz, hogy megjelentette a *Tabellische Darstellung der gebrauchlichstein Instrumente* munkáját, melyben szakszerűen sematikus rendszerbe foglalta össze a használatos műszereket – ideértve a fogászatiakat is –, alakjuk és használhatóságuk szerint osztályozva azokat. A könyvet Andreas V. Pfisterernek ajánlja. A könyv három fejezete a sebészi műszerek, kötések és gépek leírásából áll, német nyelven. Az első fejezetben felsorolja a különböző fogfogókat (*die Zeihzange, die Zahnzange*) műszereket (*die Zungenspattel, der Zahnhebel*) és említést tesz egy depurátor-szerű műszerről is (*Zahnschabeisen*). A műfogakat pedig a fogászati gépek közé sorolja (*Die künstliche Zahne*).[61] *Eckstein ú*ttörő munkát végzett a korabeli orvosi műszerek katalogizálásában.

2. A népszerűsítő tudomány

(A) A 18. század első felében a szakirodalmi munkák sivár korszakában *Miskolczy Ferenc* győri chirurgus, a sebészi irodalom egyik hazai úttörője *Norr Erhard, Chirurgischer Wegweiser* (1706) című munkáját fordította le magyar nyelvre. A könyv magyar címe: *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai útitárs*. Ez volt az első magyar nyelvű, sebészeknek való tankönyv. A művet zsebkönyv formátumban, Szentgyörgyi Adolf győri püspök támogatásával 1742-ben nyomtatták ki. Minden chirurgus zsebében ott lapult, s utazás közben olvasgatták, amely a mindennapi munkájukban nagy segítséget jelentett.

A könyv kilenc fejezetből áll, a következő témák szerint: anatómia, égi jegyek, a dagadások, friss sebek és törések, kelevények, tisztátlanság, csontok kifordulása vagy ficamodása, csonttörések, különb-különb féle esetek és a kilencedik a borbélymesterséghez tartozó műszerekről és orvosságokról ír részletesen. A fogászati témákat együtt tárgyalja a sebészettel.

E könyv sokkal szegényesebb, korszerűtlenebb, mint a kor európai tudományosságában elfogadott francia *Fauchard-kézikönyv*, a hazai iparfejlesztés mintájára hazai tudományfejlesztést pártoló politika a német eredetű könyvet juttatja monopolhelyzetbe. Azonban hazai viszonylatban nagy érdeme Miskolczynak e könyv megjelentetése. A sebész céhek céhlevele, szabályozásuk, működésük magyar nyelven történt, tehát elengedhetetlenül szükség volt magyar nyelvű „útikönyvre". Hosszú évtizedekig forgatták ezt a kézikönyvet borbélyok és sebészek.

A tábori sebészláda leltárából megtudjuk, milyen eszközöket használtak ebben az időben a fogak eltávolításához. „*Szájhoz való instrument: sráf (srófj) fog-vonó, pellikán, ketske-láb, fetskendő, nyelv-emelő, golóbits-húzó-kalán, flastrom-kenő-ispót, olló*."[62] A könyv külön érdekessége, hogy a magyar nyelvújítás előtti időszakban íródott, tehát korabeli nyelvi emlékeket is őriz, melyek nyelvészeti érdekességnek számítanak. A nyelvújítás utáni műszavak helyett Miskolczy egyéni szakkifejezéseket alkalmaz.

(B) *Rácz Sámuel* (1744–1807) az első, aki az Egyetemen magyar nyelven tartotta meg előadásait. Ellentétben Plenkkel – akinek nem akadtak követői, s nagyszerű műve hatás nélkül

[61] Hübner B.: Irodalmi emlékeink a fogászat újkorából 1830-ig. *Fogorvosi Szemle* 1935. p. 170.
[62] Miskoltzy F.: *Manuale Chirurgicum*. Győr, Steibig J., 1742. p. 429.

maradt – Rácz a műveletlen, falusi borbélyok szellemi és erkölcsi színvonalát akarta az orvosi szinthez közelíteni, az általuk űzött mesterséget tudománnyá alakítani. Ha figyelembe vesszük a korabeli statisztikát, mely szerint Magyarország lakosságának több mint 80%-a paraszt, jobbágy, akkor igazat kell adnunk Rácz felismerésének, hogy a tömeges gyógyítás igénye a borbélyszinten realizálódik e korban. Könyvei magyar nyelven jelentek meg.

Az *Orvosi oktatás* c. könyvének előszavában azt írja: „*azért rendelték az egek Felséges Asszonyunknak, hogy behozza országunkba az orvosi tudományt, hogy a falusi Borbélyokat oktatná a közönségesebb nyavalyák orvoslására. Tapasztalt dolog, hogy a mezei nép többire csak Borbélyokra bizattatik. Doktorok mindenütt nem lehetnek. Az is nyilvánvaló dolog, hogy a borbély a belső nyavalyához semmit sem tud, és mégis mindenféle betegséget orvosol. A tudatlan ember is bátrabban folyamodik borbélyhoz, mintsem doktorhoz, mert fél a doktornak adandó fizetéstől.*”[63]

A fogfájás ellen a következőket tanácsolja: laxativa, ecetes kovász. A gyógyszerek összetételét latinul is és magyarul is megadja:

[63] Rácz S.: *Orvosi oktatás, mellyben a leggyakrabb és legközönségesebb belső nyavalyáknak jelei és orvosságai röviden leiratnak.* Budán, Landerer, 1776. 152, LXIV p.; 2. kiad. (*mellyet az autor magáénak ismert, szaporitott és megjobbitott. Az orvosságoknak magyar és deák lajstromával).* Pozsony és Kassa, Landerer, 1778. p. 4.

No. 13. 3 lót konyhasót: annyi megtöretett mustár- magot. Jó erős ecettel csinálj tésztát	No. 13 R. Ferm. pan. acid. libr. 1 sal. cmm farin.fam.sinap. aa.unc.sinap acet. Fortis. q.u.f. pasta

Az odvas fogba szegfűolajat (*caryophyllus offic.*) ajánl. Ha a fog kihúzása után a vérzés nem akar elállni, akkor fele erős ecetet és fele erős égetett-bor a szájba tartva sokat használ, de legjobb ruhát tépni rá, és bészorítani, némelykor a kihúzott fogat visszatenni, nyomás alatt tartani. Tehát kompresszió un. szorító kötést kell alkalmazni.[64] Ha összehasonlítjuk Pápai Páriz *Pax Corporisában* leírt javallataival azt látjuk, hogy semmiben nem különbözik a fogellátás. „*Ha rossz a fog vonasd ki. Ha vére meg nem akar állani, tépett ruhát golyóbis formán csinálván, azt tartsd rajta az ujjoddal keményen egy óráig, vagy égett gálic-követ nyomj oda felyül, ecetes tépett ruhát nyomván reá ujjaiddal.*"[65]

Tehát nem Rácz írta ezeket az ajánlott gyógymódokat, hanem régi tapasztalatok alapján ahogy Pápai írja:" *régieknek tudó írásokból, mind pedig maga sok beteg körül való tapasztalataiból summáson összeszedett és sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett értelmesen összeszedve*" adta ki gyűjteménye könyvét.

Következő nagylélegzetű műve Rácznak a *Borbélyi tanításoknak* háromkötetes műve. Azokat a tudományokat foglalja össze amelyek a borbély-sebész vizsgának tananyaga. *Az első darab*: *Anatómia, Physiologia, Pathologia, Materia Medica, Chirurgia és Bábaság* ismereit tartalmazza, amelyet a *Magister Chirurgiae* vizsgára a borbélylegénynek tudnia kell. *A második darab*: A törvényes orvosi tudomány, az orvosi polícia, és az orvosi políciához tartozó rendeleteket tartalmazza röviden összefoglalva. *A harmadik darab* még nem készült el, de a belső nyavalyákról, azok jeleiről, orvoslásáról fog szólni.[66]

A borbélyi rendtartást részletesen tárgyalja a második kötetében. „*A Borbélyoknak hivatalokról*" c. fejezetben az etikai kívánalmakról ír. A borbély józan életű és jó erkölcsű, szorgalmas ember legyen, éjjel-nappal készen álljon. Ha megsebesítetthez hívják, jegyezze fel kitől, hogyan sebesült meg, hogy a Magistratusnak be tudja jelenteni (látlelet dokumentálása). Ha valaki borbélyi hivatalba akar lépni, be kell mutatnia a Császári és Királyi Univeritasnál letett vizsga papírját, és a 14 pontban leírt „*Instrukció*" szerint kell dolgoznia.

Ezek a következők: l. A vármegye borbélya köteles a parasztokat ellátni. [Beteganyag meghatározás] 2. A körzetébe tartozó gazdag és szegény beteget szorgalmasan kell szolgálnia [Betegkör]. 3. A szegényeket ingyen kell ellátni, drága orvossággal, vagy más haszontalan költséggel terhelni azokat nem szabad. [Közgyógyellátás]. 4. Azok a betegek, akik fizetni tudnak, tartoznak a vármegye borbélyát megfizetni. [A fizetőképes beteg kötelessége] 5. Ha a Physicusnak más elfoglaltsága van, a belső nyavalyákat neki kell ellátni [Komplex betegellátás, helyettesítés]. 6. Ha súlyosabb esethez hívják, consiliumba hívja el a Physicust, ha pedig a betegség nem tűr halasztást a Physicus megérkezéséig cselekedjen. [Ellátási hatáskör szabályozása] 7. Ha lakóhelyétől máshová hívják, halasztás nélkül menjen, ha viszont több beteghez hívják, a legveszedelmesebbhez menjen legelőször (Utolérhetőség és sürgősségi ellátás]. 8. Ha valahova utaznia kell a hívó fél köteles az oda- és visszaútról gondoskodni. [Útiköltség térítése] 9. Ha a vármegye küldi, akkor a költségek a vármegyét

[64] *Ibid.* p. 165.
[65] Pápai Páriz F.: *Pax Corporis.* 1. kiad.: Kolozsvár, Misztótfalusi, 1690. (Modern kiadása: Bp., Magvető, 1984. p. 100.)
[66] Rácz S.: *A borbélyi tanítások* I. és II. darabjai. Pest, Trattner, 1794. 440 p. + 383, 25 p.

terheli. [Kiszállási költségtérítés]. 10. Erőszakos halálesetben, sebesítésekben, mérgezésekben, hirtelen gyanús halálesetekben köteles mindent jól megfigyelni, és a vármegye tisztjének jelenteni [Halottkémlelés, szakértői megfigyelés] 11. A borbély feladatához tartozik az ún. halottkémlelés, ill. a különböző halálok elhárításának segítsége pl. vízbefulladás, mérges gőzök belélegzése, megfagyás, stb. [Halottkémlelés, elsősegélynyújtás, prevenciós feladat] 12. Bábasághoz és bizonyos sebészethez értenie kell [Kiterjesztett hatáskör] 13. A borbélynál legyen egy kis házipatika arra az esetre, ha az ajánlott gyógyszer, ill. patika nem elérhető. [Felszereltség készenléti gyógyszerek] 14. Bizonyos műszerezettséggel kell rendelkeznie, hogy a reá bízott műtéteket el tudja látni, ezeket a műszereket jó állapotba kell tartania [Karbantartási kötelezettség]. Tehát világosan látjuk, hogy komplett ellátás a borbély feladatköréhez, amely a mai szakellátások nagy részével megegyezik.

A fogászati szakma PR tevékenysége: avagy hirdetések a korabeli sajtóban

A magyarországi hírlapirodalom kezdete a 18. század elejére esik. Nem polgári törekvések indították útjára a hazai sajtót, mivel még nem alakult ki a polgárság. Csak a század utolsó két évtizedére tehető több lap megjelenése. Nagyon nehezen indult a folyóiratok megjelenése, nyelvezete is több problémát vetett fel. Megjelenési helyei is híven tükrözik az akkori politikai, gazdasági és tudományos életet.[67]

Kezdetben Pozsony a főváros, tehát néhány folyóirat megjelenési helye is a főváros, nyelve a német. A kormányzati adminisztráció áthelyezésével a kulturális elit is Budára költözött 1780-ban és ettől kezdve a publikáció nyelve a latin lett. A hírlapok száma nem haladja meg a század közepére összesen a 15-öt, tematikájuk szerint főleg hazai és külföldi tudósítások. Néhány folyóirat irodalommal és művészettel foglalkozik, de többségük leginkább a kezdődő nyelvújítással. Akadnak cikkek aktuálpolitikáról, közgazdaságról is és vannak olyanok is, amelyek tudományos eseményekről számoltak be.[68] Hazai és külföldi újdonságokról is írtak, beleértve a háborús beszámolókat is, de valamennyi cikk cenzúrán esett át. Megjelenési helyük Pozsony, Buda, Pest, de akad újság, amelyik Kassán, vagy Erdélyben jelenik meg. A városi életet bemutató újságoknak még nem volt szerves része a mesterek, iparosok nagyszámú hirdetése, de elvétve azért találunk néhány fogászati és chirurgus hirdetést, valamint a fogápolással kapcsolatos felvilágosítást ebben a formában.

A nemesek és a jómódúak megengedhették, hogy fogászati kezelésre Bécsbe menjenek. A magyarországi fogellátás kezdetlegessége miatt a főleg Bécsben dolgozó fogdoktorok felismerték, hogy vendég fogorvosként, ha évente néhány hónapot Budán vagy Pesten dolgoznak a betegellátás biztos jövedelme mellett új piacot teremthetnek fogászati termékeiknek is. Ezek a fogászok nem rendelkeztek letelepedési engedéllyel csak időszakos munkaengedéllyel. Nem voltak részesei a magyar orvosi hierarchiának, így nevük nem került nyilvánosságra, azaz a *Címtár*-ban[69] sem szerepeltek. Népszerűsítésük érdekében hirdetéseket helyeztek el korabeli lapokban, ahogy azt a nyugati országokban már alkalmazták a hirdetők.

---

[67] A Romániában megjelenő *Uranus* közli előfizetőinek listáját 120 aláírással, valamennyien arisztokraták.

[68] *Ephemerides Vindobonenses* (1776–85); *Ephemerides Politico-Literariae* (1791–96); *Ofnerischer Mercurius, Ofner Zeitung* (1798); *Ofner und Pester Frag* (1788); *Ephemeridis Budensis* (1798); *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* (1787–93); *Magyar Mercurius* (1788–89); *Magyar Hírmondó* (1780–88); *Mindenes Gyüjtemény* (1789–92); *Magyar Kurir* (1786–90); *Bécsi Magyar Hírmondó* (1792–1803); *Erdélyi Magyar Hírvivó* (1790–91); *Magyar Kurir folytatása* (1793–1806); *Bétsi Magyar Mercurius* (1793–98); *Ephemerides Budensïes* (1790–93); *Merkur von Ungarn* (1786–87); *Uránia* (1794–95); *Hadi és más történetek* (1789–91); *Tudományos Gyüjtemény* (1817–32).

[69] Mayer Kolos F.: Pesti orvosok és rokonfoglalkozásuk a XVI–XVIII. században. *Orvosi Hetilap* 68 (1928) No. 10. pp. 286–88.

A mintegy *tizenöt* újságban közel 40 év alatt csak néhány fogászattal kapcsolatos hirdetés jelent meg, főleg Bécsben vizsgázott fogászoktól, akik nem riadtak vissza ettől a népszerűsítési formától.[70]

Bár a hirdetések száma igen csekély volt, a fogorvosok – legalább is Budán és Pesten folytatott – működéséről, főbb tevékenységükről mégis képet kaphatunk. Valójában nem számított újdonságnak *Johann Meyer* hirdetése 1789-ből, amelyben megköszöni olvasóinak támogatását az elmúlt három és fél évben,[71] míg 1798. januárjában már módjában volt megköszönni a közel tizenegy éve Buda és Pest előkelőségeinek a feléje és Karl testvére iránti bizalmat.[72] Herr Meyer úgy mutatja be magát (német nyelven), mint aki a „*Bécsi Egyetemen végzett"* és fogorvosi jogosultságot a Magyar Királyság Kormányzójától [?] kapott.

Johann Ascher kvalifikációját részletesebben írja le 1792-ben:[73] Dominus Ascher latin nyelven közli, hogy az orvosi egyetemet Bécsben végezte, »e*lismert fogorvos*« lett és üdvözletét nem csak az előkelőségek részére küldi, hanem az egész lakosságnak, ámbár az érdeklődés elég korlátozott lehetett, ahogy a hirdetés nyelvezete tanúsítja. Ascher Bécsből érkezett vendég, aki Pesten lakik a *Casinó*ban, a Csákány utcában. Felkereshető reggel, továbbá délidőben, valamint este. Ezen túlmenően megszervezte, hogy betegeit az otthonukban felkeresi, ha erre címmel ellátott levélben felkérik. Bizonyára felismerte, hogy versenyben áll a helyben lakó fogászokkal, és vállalta a szegények ingyenes kezelését is.

A *Meyer testvérek* viszont helyi lakosok voltak. *Johann* 1789-ben meghirdeti Pestről Budára költözését a Vörös Sün fogadó 8. sz. szobájába, ahol jobb körülmények között fogadhatja pácienseit. 1798-ban ő és *Karl* testvére (szintén nagy gyakorlattal rendelkező fogász) ezen a címen rendel, vagyis egy rendelőben ketten dolgoznak, de Johann egy pesti címet is megad, ahol elérhető, s ez a *Christopher Patika* a Waissner utcában. A két testvér rugalmasan egyezett meg egymással: a betegek szabadon választhatták meg kezelő orvosukat.

A hirdetésben megfogalmazott és felajánlott kezelési lehetőségek között mind Aschernél mind Meyerék elsősorban a foghúzás áll. Ascher esetében fájdalommentességet (miképtjét nem részletezi), míg Meyerék (akik gyökeret húznak vagy letört fogakat és fogcsonkot kezelnek) a legújabb módszert hirdetik. (Hogy a foghúzáson, mint alapellátáson kívül valami extrát is ajánlanak, arra utal, hogy versenyben álltak más foghúzókkal). Ascher megszünteti a fogfájást anélkül, hogy látná a pácienst (ezzel bátorítva az olvasót, hogy talán elkerülhet egy esetleges foghúzást). Meyerék szintén foglalkoznak a fogfájással és saját gyógy-cseppeket javasolnak, valamint fogport és szájvizet a fog és íny védelmére és tisztítására.

A kezelés nem csak húzásból áll. Ascher „*lyukas fogat helyreállít, ami a további romlást megakadályozza, valamint a rossz illatot megszünteti"*. A felhasznált anyagokat nem említi sem ő, sem Meyerék, akik fogtömést is végeznek. Mindhárman kémiai anyagokat használnak, Ascher olyat, ami teljesen természetesnek hat. Meyerék „*nagyon szépre*" tisztítják a fogakat. Ascher részletesebb: a fogfehérítést károsodás nélkül végzi, „*a foghúzást finoman és fájdalommentesen*", a fogra rátapadó és a fog kihullását eredményező fogkövet eltávolítja. Asher a mozgó fogakat ligatúrával rögzíti, de csak ott, „*ahol ez lehetséges*". Egyedül Meyerék

---

[70] *Der Neue Curier aus Ungarn* (1788. jún. 21. p. 200-ban) chirurgus hirdeti magát, aki minden nap dolgozik.(német) *Der Ungarischen Staats- und Gelehrten Nachrichten*, (1789. No. 79.) Meyer János bécsi egyetemen vizsgázott fogorvos, sokféle fogászati munkát végez. *Ephemerides Politico-Literatiae* (1792. május 4. számban) Bécsben tanult Aschner János. Gyógyító munkát ajánl, foghúzást, tömést, műfogkészítést és fogtisztítást, (latin) *Ofner Zeitungban* 1798. No. 39. Meyer János és testvére Meyer Károly a szokásos beavatkozásokon kívül fogszabályozást (egyenesítést), mozgó fogak megerősítését, fogfájás csillapítását hirdetik, tíz évvel az első hirdetés után.

[71] *Ungarische Staats- und Gelehrten Nachrichten*, 1789. No. 79.

[72] *Ofner Zeitung*, 1798. No. 39.

[73] *Ephemerides Politico-Litterariae*, 1792. május 4.

foglalkoznak „*irreguláris*” fogakkal, feltehetően csak felnőttek orthodontiális kezelését ajánlják: „*a fogakat megrövidítik, szétválasztják, megerősítik és megfelelő helyzetbe hozzák*”.

Johann Meyer hirdetésében, dacára bécsi végzettségének, elismert fogászként csekély érdeklődést mutat a fogászatnak a kozmetikai céljain túlmutató aspektusára. Ascher az, aki a modern, preventív, a beteg érdekét szolgáló kezelést hirdet: a cavitas betömését a további fogkárosodás megelőzésére és a fogkő eltávolítását, ami tudvalevőleg a fog elvesztéséhez vezethet.

1817-ben indul meg a *Tudományos Gyűjtemény* (közel 560 előfizetővel), amely a tudós találmányokat értekezéseket publikálta.[74] Ebben a gyűjteményben jelent meg Balogh Pál: *A szorgalmatos Fog-orvos* c. könyvének ismertetése 1831-ben.

A következő fogászati hirdetést már 1837. nov. 22-én találjuk a pesti *Magyar Színház Schiller Fiesco*ját adta elő, az előadás ismertetőjéhez Löffler J. és Reiner Adalbert fogorvosok hirdetését mellékelték.

Vizsgált időszakunk az 1790-es évek. A magyar fogászati tudomány születésének körvonalai rajzolódnak ki. Nem lehet figyelmen kívül hagyni más országokkal való összehasonlításnál Magyarország gazdasági, politikai, kulturális kötöttségeit, lehetőségeit. Hiába tapasztalhatjuk, hogy a képzés színvonala, a szakkönyvek és a vizsgák követelményrendszere alig marad el az európai színvonaltól, a modern értelemben vett orvoslás tényleges – azaz nem tudománytörténeti, hanem társadalomtörténeti értelemben vett – elterjedéséhez, meghonosodásához hiányzott a magyar társadalom fizetőképes kereslete, amit az állami egészségügyi hálózat expanziója sem helyettesíthetett.

[74] Kókay Gy. (szerk.): *A magyar sajtó története. I. 1705–1848.* Bp., Akadémiai Kiadó, 1979. p. 282.

1. melléklet

A pesti orvos-polgárok listája 1783–1813-ig:[75]

bejegyzés	**név**	**származás**	**cím, rang, állapot, vallás**
1783.	D. Jenics Bernát	Bécs	physicus consiliiarius
1783.	D. Glosym Sámuel	Szyrak	ágostai evang.
1787. február 12.	Schraud Ferenc	Pesth	med. doctor
1797. június 12.	Petrovics Máté	Tovarnik	med. doctor, nős
1812. január 13.	Goszleth József	Pesth	secundarius Nosocomiae med.
1813. április 29.	Krajner Mihály	Ozora	med. doctor

[75] Mayer Kolos, *op cit.* 1928. pp. 286–288.

2. melléklet

A pesti sebészek listája 1783–1813-ig:

bejegyzés	név	származás	vallás, rang, cím
1783. július 21.	Hauff József	Prága	
1783. július 21.	Raich Ferenc	Pardubitz	
1785. február 23.	Geischer Tamás	Velkopola	
1787. június 28.	Nestl József	Gyula	
1788. július 19.	Schraeder Emanuel	Pécs	
1789. március 12.	Podicsko József	Brassó	
1790. szeptember 11.	Michalovics István	Pesth	mag. chyr.
1791. május 5.	Fekesházy Lőrinc	Gyöngyös	
1795. június 4.	Miskolczy István	Karlsburg	chirurgus
1796. november 7.	Schiller János	Königshoff	mag. chyr.
1798. július 18.	Berkes Ferenc	Gyula	nős, mag. chyr.
1800. január 20.	Senvith Mátyás	Buda	
1800. február 15.	Vukovics Anta	Pozsega	
1805. január 16.	D. Bornyakovics Mátyás	Velika	nős
1805. február 4.	Jeszenszky András	Pest	
1805. március 23.	D. Steigner Antal	Bamberg	nős
1805. július 3.	D. Gröscher János	Pest	nős, mag. chyr.
1805. július	Schneid Jenő	Pest	
1805. július	Stutz Mátyás	Pozsega	
1805. július	Freyschlagl András	Pest	
1806. január 25.	Schreiner Károly	Modern	agost. ev. mag. chyr.
1806. január	Lancz Gábor	Pest	mag. chyr
1806. szeptember 15.	D. Verber Ferenc	Runding	mag. chyr.
1808. január 25.	Láncz Antal	Pest	mag. chyr.
1809. február 22.	Leib József	Sóvár	mag. chyr
1809. február 22.	Kopp Mátyás		mag. chyr.
1813. május 8.	Papanek Mihály	Ráczkeresztúr	mag. chyr.
1813. május 8.	Mollnár József	Pest	mag. chyr.
1813. május 8.	Pogácsy József	Tata	mag. chyr.
1813. május 8.	Starck Antal	Kisturbály	
1813. május 8.	Vitek Vince		